

ACC. N:R M. 14970: 1-30.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Fabian Karlsson, Väckelsång*
Härad: *Konga* Berättare: " " "
Socken: *Väckelsång* Berättarens yrke: *lantbrukare*
Uppteckningsår: *1954* Född år *1894* i *Väckelsång*

Kvinnor och kvinnliff. s. 1-30.

Lu F 99

8/12-54

Kvarnar och kvarndrift.

Häckelsångs socken har haft mänsklig
bebyggelse redan under yngre stenålderns
äldsta period, under den s.k. Lindysekulturen.
Dessa människor har sål mest levat på
jakt och fiske, men kanske de också
haft sädesodling. I fornsjön Bäckamal
vid Östads by finnes på ungefär en
meters djup i dyjorden ett lager av
sjörot, Trapa natans, denna växt
som förhistorisk befolkning lär ha
använt som föda.

Det äldsta fynd, som tyder på sädes-
odling, är en utgrävt sten, vilken
troligen är en stenålderskvarn.

Stenen är funnen vid schaktningarbete
på Häckelsångs nya kyrkogård, och den
förvaras nu i socknens hembygdsmuseum.

huf 99
1.

Någon löpare, malsiden, har ej hittats.

Många fynd av smärre kvarnstenar,
som möjligen också kan räknas till för-
historiskt tid, järnålder, har gjorts inom
Väckelsångs socken. I upptecknarens egen
samling finnes ett par sådana stenar,
som hittats i Boaryds by. Den ena är
ett förarbete, som nog gått sönder vid
tillskrivningen. Man har påbörjat mitt-
hållet, ögat, på stenens båda sidor.

Man har slipat ner en ring, ungefär två cm.
djup, så att det blivit en tapp kvar i
mitten, men stenen har gått sönder tvärs
över det påbörjade hållet. Dessa kvarn-
stenar äro ej alls något tillhuggna, endast
malsidan är slät. De ha vanligen ett
från båda sidor traktformigt hål, så
att detta är smalare vid mitten, alltså

upphugget eller uppslipat från båda sidor.
Sådan är den andra Boaryd funnen.
Kvarnstenen. Den har också ett litet
upprickat pinnhål i kanten.

Sådan överstenar har ju legat på en
flak understen med ett litet ut genom-
gående hål i mitten. I det hålet har
tydligt sett en trästubb, som gått
upp i överstenens öga. Överstenen har
på så sätt gått lättare att vrida.
En sådan understen är funnen i
Boaryd Herregård. Den finns nu lig-
gande vid skolan i Boaryd.

I Svenschult har hittats flera små kvarn-
stenar. Vid nyodling i Svenschult omkring
år 1915 hittades en hel kvarn, med både
övr- och understen. Överstenen var sönder-
sprucken, men alla bitarna fanns.

En annan översten hittades också på
 samma odlingsmark och en översten
 ligger en bit därifrån använd som
 "tearbo" för en grind. Kransstenarna i
 Drenshult finnas kvar på Lyndplatsen.
 I Ringshult by ligger en liten översten.
 I Häckelsånga hembygdsmuseum finns
 en översten från Fredahult. En översten
 har hittats i Pöflesboep Dorregård.
 Häkert finnas många flera sådana kran-
 stenar, funna inom Häckelsånga socken,
 vilka upptecknaren ej fått kännedom
 om. Alla dessa kranstenar är mycket
 små, de ha en diam. av endast 30-40 cm.
 Och alla är mycket primitivt bearbetade.
 Kvaltkranslämnningar, "skvalpor",
 finnas också många inom Häckelsånga
 socken. Kvaltkransarna har nog kanske

varit i bruk från tidig medeltid till
fram i början av 1800-talet.

Skvallskoarnslämnarna finner man vid
små bäckar, där man nog vid höst- och
vårflod haft bra med vatten, men ej
vid större vattendrag. Vid mindre fall
har byggt dammar av jord och sten,
tvänne armar med spetsig vinkel mot
bäcken. I vinkelns spets över bäcken är
en liten knäppt meterbred öppning och
kravnen har stått rakt över bäcken.
De gamla har hört sägas, att den
lilla skvallskorven haft vattenhjulet
stående vertikalt, ej liggande, och vatten
har runnit mot skorlarna på hjulets
en sida. Vattenhjulet och kravnens
örusten har suttit på samma ställe.

5. Parken har nog reglerats med vattenmängden

man släppt på. Med träkilar har stenen
höjts eller sänks. Det var alltså ej någon
växelansordning vid en sådan koarn.

Skvaltkoarns stenarna har haft en diam-
eter 60-70 cm. Det finnes ej några s. k.
mjölkkränder på dessa stenar, de äro huggna
slåta. Många skvaltkoarnstenar finnes
i bevar inom socknen. En hel del har
kommit till användning i handkoarnar.

Vid en liten bäck, Harkarån, inom Ringhults
och Boaryds läger finnes två skvaltkoarn-
lämningar, en i Ringhult och en i Boaryd.
Koarnen i Ringhult var i bruk på 1830-talet.

Gården där koarnen var belägen innehades
så av uppvecklarens morfars far, och denna
koarns stenar finnes ännu i bevar.

Damnvallarna äro pått tydligen där,
6. liksom stensättning i vattendragets kanter.

Koamlamningarna vid Boreyd har till största delen förstörts tilläggning på 1930-talet. Endast på upplämningen kan man se litet spår. Vatten draget hade vid kornen känderna lagda med stenar.

Vid Jössarännen i Fiskestad Mahagård har funnits en skvaltkoarn. Den här har bäcken stensatta kändis. En stor flat stenhäll låg till för några år sedan över bäcken vid korsningsplatsen.

Ännu en skvaltkoarn är känd från Fiskestad. I Fiskestads Rödugårds Allhygge in till gränsen mot Boreydsudd finnes ett litet nu uttorkat sätthenslag kallat Karsabäck. Där har denna skvaltkoarn legat.

Vid Eliparebäcken, ett sätthensdrag mellan Krakejön och Fiskebadsjön finner

7. på Märshults ägor lämningar efter en koarn.

Vid Brubäcken på Ostads Hans-Olssons-
gårds ägor känner man till en iskvalt-
krass. Vid bäckens uppränsning på 1930-talet
träffade man på iskylles efter krassen.
Dammanläggningen synes ännu. Vatten-
draget säges ha fått sitt namn Brubäcken,
efter en olycka. En brud säges ha fallit
från en spång över bäcken och drunknat
på själva bröllopsdagen.

De alla märkligaste skvaltkransläm-
ningarna finner man på Ostads Päckars-
gårds ägor. Vid en bäck från Vargamyren
kan man se spår efter flera krassar.
Inom ungefär 300 meters avstånd av
bäcken kan man på sluttningen se minst
fem stycken dammbyggnader efter var-
andra. Dessa ha lagts i rinkel mot bäcken.

8. Längst upp mot mossen ännu en damm-

tyggnad, den sjätte, men den är gjord
rät, d. v. s. korsar båda riktnings
Här kan ju också ha legat en boarn,
men troligast är väl att det varit en
hålldamm för saktad i mossen.

Hela byn synes här ha haft var sin
tills boarn, och man har nog måst
måla allasammans på samma gång.

Mycket tydliga boarnlänningar finner
på Bräysdals ågar invid Höllekärret.

En skottboarnsplat har uppsäcknaren
funnit på ett ställe. En gammal man
berättade en sägen att på Fiskeröds ågar
vid vägen mot Bräysdals skulle ha
funnits en boarn. Men ingen människa
hade kännedom om var den legat.

9. Mannen berättade att där en gång skett
ett mord. Mjölvarn eller den som ågde

Koarnen kom i del med en bonde och
högg koarnhackan i huvudet på honom.
Sången om mordet hade varit kvar, men
koarnen hade man glömt bort.

Om sången skulle vara någon grund,
då måste väl några spår efter koarnen
finnas. Upptecknaren sökte först vid
ett stort vattendrag där, men några
koarnlämningar fanns ej. Men högre
upp mellan stenarna en bit därifrån
luktades en liten lukt ränna och där
kunde spåras dammanordningar till en
skoalokoarn. Det måste vara mycket
länge sedan där varit något vatten.
Platsen låg nära ett par meter över
omgivande mossar. Koarnen kan ha för-
svunnit sedan på 1600-talet kanske
ännu tidigare.

Detta är vad som är känt om skvaltkoarnas inom Träckelsjöns socker. Möjligen finnes ännu flera mindre tydlige lämningar efter sådana små koarnas. De kan ju ha försvunnit för många hundra år tillbaka.

Många skvaltkoarnstenar har kommit till användning i gamla tiders hemkoarnas sådana små handkoarnas, som fanns på allminst för i tiden. På sistone använde man dessa koarnas att mala malt uppå. Man har också mallet såd på dem till mjöl.

Det berättas om en torpare, som hade kommit på sin lilla äkerlycka, att han malde sin såd på en sådan koarn. Koarnet bostades ut för hand, sedan lygnades det genom att stötis i en trästina. Framme vid gavel
11. fönstret i stugans enda rum stod koarnen.

och på den malden sedan komes till mjöl.
 Hemkrannar har man haft flera olika
 typer. De alla enklaste hade en över-
 stenen fäckt. I denna var en dragpinne
 och sådan obrilades ner i stens "öga",
 mittkil för hand. Stenarna "lades" med
 träkilar under bänken. Dreo man kiler
 inut, så höjdes överstenen, och slogs kiler
 utåt, så lades stenarna påtäre samman.
 I dessa krannar kunde stenarna vara små.
 Bättre hankrannar hade större stenar
 och de drogs med en häostång från
 krannens axel. Stenarna voro överbyggda,
 riktigt kränkter, och krannen hade
 skruv, skoffa och segel alldeles som
 större krannar. Men sådana krannar
 voro ej så allmänna som de förra. Nyp-teck.
 12. har både en krann som den förnämnda och denna

På övergar jag till att berätta om vad
man kan se om ingått större vatten kört
från äldre tid och från till vår dag
kannas. Pröjan görs längst i söder i
socknen. Assessor Paul Rudabäck på Ökeryds
gård anlade år 1679 vid Präkneån strax
intill sockengränsen mot Tingås ett
järnbruk, som fick namnet Ökeryds.
Men detta järnbruk nedlades redan år 1711.
Där invid järnbruket var också en vatten-
kvarn. Denna kvarn har tydligen blivit
omkring hundra meter längre ner för
än in i Tingås socken, där den ännu
finns kvar under namn Tingåmåls vattenverk.

Vid den lilla ån mellan sjön Hyller och
Dickertsjönsjön har funnits två kvarnar.
Den ena finns ännu kvar vid Flörsbøl,
13. men kvarndriften nedlades år 1753.

Den lade förr en gång ett par stenor, men
den blev senare utrustad med ännu ett par
och moderniserad, såltenhjulstet ersattes med
turbין och till sist blev det elektriskt drift.

Den andra kvarnen vid samma sällan ligger
vid Kvarnamåla, vilket namn tyder på
att där funnits en kvern mycket långt
tillbaka i tiden. Kvarnen nedlades troligen
före år 1850, men lämningar efter kvarnen
finnes. Ett mindre böningshus har blivit
uppfört på kvarndammen. Kvarnen vid
Kvarnamåla lär ha varit Boaryds rust-
halls lullkvern. Rusthallet i Boaryd
hade också älfiske i ån vid Flöretol.
Först är till från på 1840-talet kom man
från Flöretol med vad man kallade äls-
skatten, tre pund ål jämte till Boaryds
rusthållare, som fingo dela upp den.

Vid en liten numera Förlagd Läck från
Fiskelädesjön till sjön Ygden fanns till
fram på 1860-talet en liten kors vid
Röflesborg Ugglegård. Gården kallas ännu
"Möllragård". Det var gårdens egen kors.
En stenruin av korsen finns ännu kvar.
Gårdens Ladugård alldeles intill bäcken, så
vattenet vann utloppet Ladugårdens sten-
fot. En påskdagsmorgon lås en ynga
ta fallit ur Ladugårdens takdör och
drunknat i bäcken. En läring pojke har
också drunknat där i "Möllragården".
Bäcken eller diket går i en otrolig
mängd krorkar och vridningar.

På östra sidan om sjön Ygden och
Bräknäs vid ett vattendrag från
Pinnamyte finnes en korsruin vid
15. Bergalund på Röflesborg Abrahamsgården.

Det är länge sedan den kvarnen blev
borttagen och det är den undre stenvärningen
som numera finnes kvar.

Vid Bråneån i Boarydsudd ligger Eskils-
kvarn, en vattinkvarn som ännu är i gång.
Den har två par stenar, skalmaskin och
sikt. Numera har den elektrisk drift.
Även sågverk finnes vid Eskilskvarnen.
Det är en arrendekvarn, som äges av
Fiskebadssejns Lottlåggningsintressenter.

Lite längre norr ut grenar sig in, en
mindre ägren gör en bög och den kallas
Lillån. Där har lagat en kvarn kallad
Lillekvarn eller Gättelkvarn. Platsen kallas
Gättån och holmen mellan ägrenarna
Gättelholmen. Detta var bara en liten
kvarn, och den seos bort igen på 1870-talet.

16. Det lilla kvarnhuset finnes uppfört som vedbod.

Två nya sadlenkoarvar har legat vid
än mellan Fiskestadssjön och sjön Nilden.
Det är en fortsättning av Bräckeån.
Den äldsta av dessa koarvar har legat vid
bron invid Koro vid vägen Bräcke-Fiskestad.
Den förra vid sjön Allstens första
förläggning på 1840-talet. Allmänna synes
inga märken efter koarven och de aller
flesta vet ej att där funnits en koarv.
Utgärningarna av än har förstört allt,
men vid ombyggnad av bron på 1930-talet
tröttades några koarvstensbitar, som lades
in i den nya bron. Uppvecklarens farfar
sed en gång till den koarven med säcken
på hästryggen, ty det fanns inga riktigt
vägar på den tiden. Han sågade så ut
för vägar i skogen innan han kom
fram till koarven, men han klarade sig.

Av den andra kvarnen vid samma
vatten finnes en ruin vid bron mot
Florsholmen. Det är stenröningen som
är i bruk och kvarnstenarna ligger kvar
på platsen. Dess är rätt stora så det
ser ut att ha varit en bra kvarn. Den
tar ha varit i gång på 1860-talet. Vid kvarnen
sioning tog kvarnhusets övervakning av
trä till böningshus på torpstället Ramö.

Lidkems gård har en vattenkvarn vid
Snappakem. Den är ännu i bruk och
har moderniserats och fått elektrisk drift.
Det har varit gårdens fullkvarn.
Ljöttraren och gården har delat fullen,
hålsten var, men numera betalas ju
matten i penningar.

Hemmanägaren Johannes Jönsson på
18. Ekeryds gård byggde i slutet av 1870-talet en

ångkravn vid Nytorp. Kravnen brann
ner på 1890-talet. Man hade tjärat kravnens
tak och tjära hade runnit ner på ång-
pannan och fattat eld. Ruinen av
den nedre stenvåningen står kvar.

Ett par väderkravns tår ha funnits
i Väckelsång socken. Regementskrivare
Hans Nyman, som vid slutet av 1600-talet
ägde Fiskestad Korpagård, åren kallad
Herregården, skall i Fiskestad ha upp-
fört en väderkravn. På Storskulle, den
högsta punkten i byn, finnes en sten-
ruin, som kan ha varit underredet
till denna väderkravn. Men man säger
att där varit en linbasta, och det kan
ju vara möjligt att väderkravnsruinen
i senare tid används till basta.

19. Stenmurarna äro rätt höga och breda och

ha fyrkantig form. En linbasta brukar
ha rektangulär form, men denna pärm
är kvadratisk.

En spökfigur kallad Baste-Lara, som
skulle hålla till där, brukade man för
skrämman slata barn med. Det lås ha
varit en gumma som brunnit inne där.
På Aspekulle finnes ett järnålders-
gravfält, och ungdomen har haft sin
lekplats där i gamla Lidv.

En bondson i Svanskult, Nils Persson
är kallad "Våddesse", byggde där på 1870-talet
en våddesarn. Den var helt av trä, alltri-
ej underrede av sten. Kvarnen var i gång
endast ett 10-tal år. Den blåste omkull
en stormnatt och blev ej återuppbyggd.

Den stora träaxeln låg kvar på platsen
20. en halftotal år efter. Platsen kallas ännu

Väderkransbacken. Nils Persson började sedan på ett väderkransbygge på en höjd i Källskult i Tingväs socken. Detta såg ut att bli en bra krans, han murade upp ett cirka två meter högt underred av sten, men denna väderkrans blev aldrig färdig. Nils Persson utvandrade till Amerika när "amerikasjukan" kom till bygden.

I Häckelsångs stationsområde finnes en modern elektrisk krans, Häckelsångs Valskrans. En spannmålsfirman, Fierman J. Gust, som hade magasin i Växjö och Ingelstad, köpte omkring år 1900 Dänningelanda gamla träkyrka och uppförde den som bark- och spannmålsmagasin vid järnvägen i Häckelsång. Magasinet inköptes år 1913 av Landbrukaren och virkeshandlaren 21. H. E. Gustavsson, Boaryd, som där inrättade

en motor driven korn. Kornen fick
senare valsverk och påoljemotorer utbyttas
mot elektrisk drift.

I Täckelsånga socken finnes många
stannamn som vittnar om förrunnna
kornar. Förut har ju nämnts Krarna-
måla och Molleragården i Pöfdestorp
och Väderkornsbacken i Branshult. Men
flera andra sådana namn finnes.
Vid Vitabäck i socknens södra del ligger
en gård som heter Kværntorp, och lite
lärifrån på Bamsens ägor finnes Kværn-
bäcken. På Pöfdestorp Norregårds ägor finnes
Kvarnskärret och på Pöfdestorp Abrahamsg.
Kvarnåkeren. I Brarydsudd intill Eskils-
krasn ligger Kvarnalyckan. I Brarydsudd
invid en Kvarnämning finnes Mølle-
22. Kärret och vid Hørsholmen Møllemanden.

få brödmjölet "nåbbat" (toppat) eller skolat.
Rågmjålet var yttre ställan man siktade
vid kvarn, men vadmjålet låt man sikta.

Till brödmjöl användes korn och råg.
Helemjöl användes till bullar och småbröd.
Man vet började odlas i trakten först mot
slutet av 1800-talet. Vid siktningen gick
ju mycket bort, det blev kli och "gråmjöl"
som togs bort från det fina mjölet.

Det sammallda brödmjölet "såvade" (siktade)
man hemma. Man hade flera olika "såver",
d.ä. en grov sikt, mjölrönsan, och en fina-
re sagelsikt, "tallsåven".

Slagen betalning i penningar för malningen
förekom endast sällan i gamla tider.
Kvarnsåden "tollades" av mjölnaren.

24. I kvarnen stod en stor kista, lullkistan,
med stora långlås. I kistan låg över

krallformiga öppningar till kistans av-
delningar för olika sådeslag. Ända in
på 1930-talet har man lagit fullsäd som
betäckning för malning. Vid större korvar
uppfödde mjölnarna många svin med full-
säden. Vid någon korv har mjölnaren
kunnat hålla sig med en fet ko.

Vid bättre vattenkvarnar hade mjölnaren en "ålkista" vid fallet. Den hade spjäl-
totten, så vattnet gick igenom men ålarna
blevo kvar i kistan. Även annat fiske
kunde bedrivas i kvarndammen eller i ån
nedanför kvarnen.

25. Tid en vattenkvarn brukade finnas Toemne
dammluckor. Med den ena reglerades
vatten till skovelhjulet och med den
andra släppte man fram öfverflödsratten.
Dammluckorna höjdes och sänktes med en

järnspett. I stolparna var en rad järn-
beslagna hål, var i en järnbrok fälldes
ner, och på så sätt kunde luckan flyttas
upp eller ner och satten avloppet regleras.

Långvägn "mällabönna" och sådana som
fått vänta länge på sin måld kunde
få komma in till mjölnarfrun på kaffe.
Men det kunde ske så hända att kunderna
fingo "smörja" mjölnaren, om de ville ha
fört målet. Fick mjölnaren smaka lomma-
flaskan, så kunde det hända att man
fick "stecka mellen" andra. Men vanligen
gällde den regeln, att den som kommer till
kvarn får först målet.

26. Hade inte mjölnaren egna pojkar, som
kunde hjälpa till att sköta kvarnen,
så hade man stadd mjölnardräng, åt-
minstone vid en något så nå driftig kvarn.

Hjälmardrängen hade sin sooplatz i
koarkammaren, som var avskiftad i
koarkusets andra våning. Drängens
säng, det var en fast väggäng, var för-
sedd med lock, som kunde fällas ner,
när inte liggplatsen användes. Den fick
då användas som bord eller att sitta på.
Runt väggarna i koarkammaren var
 breda bänkar, som man kunde sitta
eller ligga på under väntetiden.
En järnkamin höll varmt i koarkammaren.
Vid större koarar kunde samlas folk
länga vägar ifrån. Där berättades roliga
historier i koarkammaren och man åt
sina maträcker. Myrtecknaren minns
hur koarne gubbar spökade en gång.
Den ene hade kokt fläsk i maträcken
och han sade: "Kokt fläsk då å gott då",

"Men då å odrygt", sade då den andre.

Treckorna före jul kunde mycket måld
komma in vid kornarna, så det vanliga
utrymmet i kornen var så upptaget att
även det före loftet fick användas för
förvaring av säckarna. Då fick man
mala natt och dag i ett sträck. Men det
var en natt före jul som ingen mjölnare
kordes mala på. Det var Tomasnässe natt.
Försökte man mala då, så kunde kornen
plötsligt stanna, det gick ej att få den
att gå. Annars kunde någon annan olycka
hända kornen, om man bröt mot den
gamla seden att ej mala den natten.
Torsdagsnatten var ej heller bra att killa
kornen i gång. I en korn med framgång
och fur, där hade man en lönlig befat.
28. och denne fick man ej stöta sig med.

ägarens initialer och bokstäver för byns
eller gårdens namn, t. ex. M. M. P. (Magnus
Magnusson) och B. R. (Boaryd). Påstämp-
lingen hade gjorts med tjärn eller svart
oljefärg, som påstrukits genom schablon.

Till kvarnens träkuggkjul användes
alltid oeltra till kuggarna.

Till sist kommer här några gamla
talesätt om kvarnar, malning och mjöl.

"Ja kamma ijen", sa karingen som sat
på kvarnvingen.

Då renna möv vunn måen mjölann sås.

Den, som först kamma te Kvarn, faur
först mala.

Han mali au en liten ringkel.

Han haa inte rend mjöl i påsen.